

JANZSÓ MIKLÓS

A Tabula Cebetis Magyarországon

A *Tabula Cebetis* a 16. századi tudományos olvasóközönség egyik kedvelt olvasmánya volt, melyet kiadások, latin fordítások és sokféle nemzeti nyelvű fordítás bizonyít, nem beszélve a kommentárokról és a verses interpretációkról. Népszerűsége később sem csökkent, csak a 20. században lanyhult az érdeklődés iránta. Jelen tanulmányomban a *Tabula Cebetis* magyarországi útját kívánom bemutatni, elsőként a mű kiadásait veszem szemügyre, majd a fordításokat, végül pedig a *Tabula* szakirodalmi megjelenéseit.

A kiadások között elsőként egy 16. századi brassói edíciót kell megemlíteni, amelyről Szabó Károly¹ tudósít neves könyvészeti munkájában. Egy kétnyelvű, görög–latin kiadásról² van szó, ám azt nem tudjuk, hogy Wagner Bálint, akinek a neve alatt fennmaradt ez a kiadvány, a fordítója volt-e a műnek, vagy csak kiadója. A kötet létezéséről Joseph Trausch³ ír először, az ő információit veszi át Szabó. További információval azonban nem rendelkezünk a kiadványról. Létezett egy 1542-es, szintén brassói kiadás is, melynek kiadója Joannes Honterus (RMNy I 49A).

Míg az előbb említett két kiadásról csak a szakirodalomból van tudomásom, addig a következő kiadást már jómagam is láttam. A mai Magyarország területén a görög nyelven történő nyomtatás kezdetei is ehhez a műhöz köthetők, hiszen az első, görög nyelven nyomtatott könyvet Magyarországon 1744-ben Szilágyi Sámuel készítette el Debrecenben. Ebben a *Tabula Cebetis*en kívül Iszokratész egy munkáját és Püthagorasz arany verseit találjuk,⁴ amelyet gyakran adtak ki azonos kötetben a *Tabulával*. Ez a kis könyvecske szintén szöveggyűjtemény volt, amely a debreceni református kollégium diákjai számára készült, hogy a görög nyelvet megtanulhassák.⁵

A *Tabula Cebetis*nek létezett egy újabb magyarországi kiadása is, melyet Takáts Rafael ferences szerzetes rendezett sajtó alá Lőrinciben, valamikor 1792 után. Mivel Takáts nyomdája illegalitásban működött, nyomtatott példányait több ízben elkobozták, így a *Tabula*-kiadásról csak az *Apologia* című művéből értesülünk, ahol az általa

* A szerző az OSZK könyvtárosa.

1 SZABÓ Károly, *Régi magyar könyvek, II: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve* (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó hivatala, 1885), 83.

2 SZABÓ, *Régi magyar...*, 300.

3 JOSEPH TRAUSCH, *Schriftsteller-lexikon oder biographisch-literarische denk-blätter der Siebenbürger Deutschen, III. Band* (Brassó: Johann Gött & Sohn Heinrich, 1871), 477.

4 SZILÁGYI Sámuel, *Cebetis Thebani tabula, Isocratis paraenesis, et Pythagorae avrea carmina in vsvm studiosae iuuentutis graece et latine edita* (Debrecen: per Ioannem Margitai, 1744).

5 JANKOVICS József, szerk., „Nem súlyed az emberiség!...”: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára* (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007), 663.

nyomtatott 19 kötet közül a 16-os számot foglalja el.⁶ Kétséges azonban, hogy valóban a görög nyelvű alkotásról van szó, mivel a 18–19. századi Magyarországon az egyjegyű számok szorzótábláját is *Tabula Cebetis*nek nevezték.

Nézzük, hogy mit tudunk a *Tabula Cebetis* magyar fordításairól! Liptay Sámuel, a mű első magyarországi fordítója ezekkel a szavakkal indokolja a fordítás szükségességét a mű 1821-es, első⁷ megjelenésének előszavában:

Minthogy ezen régi görög bölcsességnek egyik remek szüleménye minden, a Valóságos Míveltségre törekedő nemzetek tudósai előtt oly figyelemre méltónak lenni találtatott, hogy Európának minden mívelt nemzetei az eredeti görög nyelvből a magok nemzeti nyelvekre általfordították legyen; s minthogy valósággal is, ha minden nevendék ifjú magyar tanuló-társaim efféleket és gyakrabban forgatnának kezeik között, a Valóságos Míveltségre való törekedés felsekmentésére nem csekély eszköz szolgáltatódna [...].⁸

Bartal Antalnak a hazai klasszika-filológiai kutatásokról írott összefoglaló művében⁹ azt láthatjuk, hogy a *Tabula Cebetis* első magyar fordítása sok más, manapság jóval nagyobb figyelmet kapó munka fordításánál előbb jelent meg, például Platón¹⁰ vagy Arisztotelész¹¹ munkáit is megelőzte.

Másodikként ifjabb Kis János fordította le a művet 1825-ben.¹² Véleményem szerint ez a fordítás sikerült a legjobban, a problémás helyeket és az allegóriákat is jól adja vissza.¹³ Kis János verziója abban is különbözik a többi kiadástól, hogy bővebb előszóval rendelkezik, amelyben a szerző kitér a *Tabula* szerzőségével kapcsolatos tudományos vitára,¹⁴

6 Idézi Wix Györgyné, „Egy XVIII. századi »Typographia privata«, Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1965–1966 (1967), 168–180, 179.

7 Második kiadást is megért a mű, Pesten jelent meg 1829-ben.

8 LIPTAY Sámuel, ford., *A' thébéi Kebész erköltsi rajzolólmánya* (Pest: Ruttkay, 1821), 5–6.

9 BARTAL Antal, *A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban* (Budapest: Eggenberger-féle Akadémiai Könyvkereskedés, 1874).

10 Uo., 69.

11 Uo., 51.

12 Kis János, ford., *Thébai Cebes képe: Hozzájárul Aristoteles Paenja és Homerus hymnusa a földhez* (Pest: Trattner Mátyás, 1825).

13 A fordítás megjelenésekor így vélekedtek róla: „A harmadik az éppen most dicsért Kis superintendensnek egyik jeles fia (János) által az eredeti görög textusból készült derék fordítás, s Trattnernek becsületére válik, hogy a munkák kiadásában azokat választja ki, melyek a nemzeti kulturára nézve leghasznosabbak. Az Allegoria kellemetes és oktató, a nyelv tiszta, a nyomtatás csinos, s majdnem egészen hibátlan.” *Tudományos Gyűjtemény* 9, 6. sz. (1825): 80–104, 92.

14 „Nem fáradságom gyümölcsét, hanem egyik leggyönyörködtetőbb mulatságom tárgyát mutatom be Neked, édes Hazám, midőn ama régi dicső görög nemzetnek, mely a nemesebb lelkeknek csaknem minden tekintetében ideálja, egyik becses hagyományát, Cebesnek Képét terjesztem magyar nyelven Elődbe. Ezen allegóriát némelyek annak a régi Cebesnek, kiről csak annyit tudunk, hogy Thébában született és Socrates tanítványa, s követője volt, mások egy későbbben élt bölcsnek tulajdonítják. Az utolsók állításokat több fontos okokkal támogatván, különösen azt hozzák elől, hogy a darabnak egész systemája a stoika filozofia ezen talpkövére van építve: egyedül a virtus ad boldogságot. Abban mindazáltal mindenek meg-egyeznek, hogy a dolgoknak mind felvévése bölcs és éleseszű, mind előadása kellemetes és gyönyörködtető, s az egész munka hasznos és tanúságos. Ami engemet illet, én mikor Cebest olvastam, s különösen

valamint néhány jegyzettel is segíti az értelmezést.¹⁵ Ebből is sejthetjük, hogy jól ismerte a művet és azt körülvevő tudományos vitát.

A *Tabula* utolsó, nyomtatásban megjelent fordítását Toldy István készítette el 1860-ban.¹⁶ A kiadás tartalmazza a görög szöveget is, kritikai apparátus nélkül. Fontos megjegyezni, hogy eddig ez első és egyetlen olyan fordítás, amely az eredeti görög szöveget vette alapul. Liptay Sámuel ugyanis latinból fordított – ezt maga Toldy István írja a fordításhoz írott előszavában, valamint azt is, hogy Horvát István¹⁷ ugyancsak készített egy fordítást, szintén latinból, de ez nem jelent meg nyomtatásban.¹⁸ Ahogy Barta Antalnál láthatjuk, a *Tabula Cebetis* nagy népszerűségnek örvendett Magyarországon a 19. század közepén, utána azonban kikopott a filológiai vizsgálódások homlokteréből, ami jól mutatja a tudományos érdeklődés változásait. Toldy István még „elmés, s erkölcsi intéseinél fogva becses kisdied műnek”¹⁹ nevezi a *Tabula Cebetist*, aztán utána már nem hallunk felőle.

Magyarországon jelen voltak a *Tabula* latin fordításai is. Elsőként 1707-ben, Mészárosvich Imre, az egyetem akkori diákja, tanulmányait lezáró disszertációként a *Tabula Cebetist* és Epiktétosz *Enchiridion*ját fordította le és foglalta össze *Somnium Philosophi* címmel,²⁰ melyből sejthető, hogy a kerettörténet megfogalmazásához Cicero *Somnium Scipionis*át vette segítségül. Fordítása azonban nem a sajátja, mert a legtöbb ponton megegyezik Wolf²¹ fordításával, amelyet minden bizonnyal használt, mert az egyetem könyvtárában megtalálható volt.²² Azonban a *versio Arabicát*²³ is ismer- te és használta, mert amíg Wolf fordítása véget ér a 40. 2-nél (*Haec vero eis accidunt, quia quid bonum sit, ignorant*), addig Mészárosvich tovább folytatja. Bár fordítása nem

mikor egy régi rézmetszésben a képet magát szemléltem, azon méhekkal hasonlítottam magamat össze, melyek kimondhatatlan gyönyörűség érzésével szívják be a naptól megsugárzott virágok illatját, s ilyen érzéssel ragadják magukhoz azt a szert, mellyel munkás társaiknak segítik elkészíteni a szép épületet. – Fordításom hibáiért fiatal korom engedelmet reményl.” Kis, *Thébai Cebes...*, 3–4.

15 A jegyzetekben egyrészt neveket és fogalmakat magyaráz, de a 13. caput filozófus szektáinak magyarázatkor bemutatja annak szerepét a tudományos vitában (ti. a peripatetikus iskola említése kizárja, hogy a művet a thébai Kebésnek tulajdonítsuk), valamint szövegkritikai megjegyzése is van.

16 TOLDY István, ford., *Az élet képe Kebeztől: Görögül és magyarul* (Pest: Emich Gusztáv M. Akd. Nyomdász Kiadása, 1860).

17 Horvát István nevét mindenképpen összefüggésbe lehet hozni a *Tabula Cebetisszel*, mert a szegedi Somogyi Károly Megyei Könyvtár őriz egy 1744-es debreceni *Tabula*-kiadást, amelyben az ő pecsétje található.

18 TOLDY, *Az élet képe...*, 6; BARTAL, *A classica philológiának...*, 66.

19 TOLDY, *Az élet képe...*, 6.

20 MÉSZÁROVICH Imre, *Somnium Philosophi Repraesentans Tabulam Cebetis Philosophi Platonici, et Enchiridion Epicteti Philosophi Stoici* (Nagyszombat: Typis Academicis, 1707).

21 Hieronymus WOLF, *Epicteti Enchiridion, hoc est Pugio, sive Ars humanae vitae correctrix: una cum Cebetis Thebani tabula, qua vitae humanae prudenter instituendae ratio continetur: Graece et Latine. Quibus nunc demum accesserunt e Graeco translata, Simplicii in eundem Epicteti libellum doctissima scholia. Arriani commentariorum de Epicteti Disputationibus libri IV. Ita alia eiusdem argumenti, in studiosorum gratiam et scholarum usum* (Bázel: per Ioannem Oporinum, 1560).

22 FARKAS Gábor Farkas, *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, II. Nagyszombat 1632–1690* (Szeged: Scriptum Kft., 1997), 75.

23 Johann ELICHMANN et Claude SAUMAISE, *Tabula Cebetis Graece, Arabice, Latine: Item Aurea Carmina Pythagorae, cum paraphrasi Arabica* (Leiden: Typis Iohannis Maire, 1640).

mutat hasonlóságot Elichmann verziójával, nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy használta. Mészárovich művének az általam olvasott verziója egy fontos ponton eltér Wolf fordításától: a 13. caputban nem szerepelnek Mészárovichnál a Hamis Nevelés (Pseudopaideia) követői, akiket a szabad művészetek képviselőinek tekinthetünk. Vegyük sorra a két verzió közötti különbséget:

Οὗτοι δὲ οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔσω τοῦ περιβόλου ἀνακάμπτοντες τίνες εἰσίν; Οἱ τῆς Ψευδοπαιδείας, ἔφη, ἐρασταὶ ἡπατημένοι καὶ οἰόμενοι μετὰ τῆς ἀληθινῆς Παιδείας συνομιλεῖν. Τίνες οὖν καλοῦνται οὗτοι; Οἱ μὲν ποιηταί, ἔφη, οἱ δὲ ῥήτορες, οἱ δὲ διαλεκτικοί, οἱ δὲ μουσικοί, οἱ δὲ ἀριθμητικοί, οἱ δὲ γεωμέτραι, οἱ δὲ ἀστρολόγοι, οἱ δὲ κριτικοί, οἱ δὲ ἡδονικοί, οἱ δὲ περιπατητικοί καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτοις εἰσὶ παραπλήσιοι.²⁴

Isti vero homines, qui intra septum obambulant, qui sunt? Falsi nominis Eruditionis amatores, inquit, decepti, atque opinantes se Verae Eruditionis frui consuetudine. Quibus ergo nominibus appellantur isti? Alii poetae, inquit, alii oratores, alii dialectici, alii musici, alii arithmetici, alii geometriae, alii astrologi, alii Voluptuarii, alii Peripathetici, alii Critici, caeterique horum non dissimiles.²⁵

Mészárovich ehhez képest csak ennyit közöl:

Isti vero homines, qui intra septum obambulant, qui sunt? Falsi nominis Eruditionis amatores, inquit, decepti, atque opinantes se Verae Eruditionis frui consuetudine.²⁶

Mint látható, mellőzi a felsorolást, ami természetesen több okra is visszavezethető, de jelen esetben csak találgatni tudunk.

Egy 1801-ben, Pozsonyban összeállított szöveggyűjteményben²⁷ szintén megtaláljuk a mű latin fordítását, további, neveléssel foglalkozó szövegek kíséretében. A fordítót nem ismerjük, azonban a szöveg itt is Hieronymus Wolf fordítását követi, ugyanúgy a *versio Arabica* latin fordításával a végén. Elmondhatjuk tehát, hogy a szöveggyűjtemény készítője legalább két fordítást felhasznált a sajátja elkészítéséhez.

A *Tabula Cebetis* nem bővelkedik irodalmi vagy szakirodalmi említésekben. Elsőként Szerdahely György Alajos *Silva Parnassi Pannonii* című latin nyelvű verseskötetét²⁸ kell megemlítenünk, melyben tudós költeményeket írt, antik mintákat használva, amelyeket a bőséges lábjegyzetekből azonosíthat az olvasó. A harmadik könyv 30. versében esik szó a *Tabula Cebetis*-ről, mint egy megfelelő példa arra, hogyan kell a *Fortunát*

24 Uo., 13, 1–2.

25 WOLF, *Epicteti Enchiridion...*, 97–99.

26 MÉSZÁROVICH, *Somnium Philosophi...*, 14.

27 *Miscellanea quibus regnum rationis Christianorum animalium, placita carni, affectibusque dolosis blandientia, pro totidem rationis legibus adoptantium, dilucidatur per principia gentilium rationalium, cum ratione insanientium minus; Epicteti, Tabulae Cebetis, Senecae, Plutarchi, Isocratis etc. circa disciplinam civium et educationem juventutis* (Pozsony: Typ. Mich. Landerer de Füsikut, 1801).

28 SZERDAHELY György Alajos, *Silva Parnassi Pannonii* (Bécs: Typis Mathiae Andreae Schmidt, 1788).

ábrázolni.²⁹ Ehhez természetesen idéz a műből (Tab. Ceb. 7, 1–2) a lábjegyzetben, Wolf fordítását³⁰ felhasználva.

A *Tabula Ceбетis* első szakirodalmi említése a neves jezsuita teológushoz, Molnár Jánoshoz köthető. *Magyar Könyv-Ház* című sorozatának 10. kötetében, a *Némelly nevezetes Emberekről IV-dik Betű-rend* című fejezetben a következőket írja Cebesről: „Cebes, Szokrates után böltselkedő, kinek egyéb könyvei között a Πινάξ = Tabula, Tábla nevű könyve ditsértetik. Ez az egy könyv tizenöt különféle Író által tétetett deákká.”³¹ Bár Molnár szócikke rövid, mégis nagyon komoly kutatómunka áll mögötte, amelyet az általa megemléített 15 latin fordítás ismerete jelez.

A különböző filozófiatörténetekben a thébai Kebész neve alatt találhatunk apró információkat a *Tabuláról*. Ertsey Dániel csak a mű létezéséről tudósít: „[...] Cebes, kinek neve alatt van a költött Tabula”.³² Szvorényi József görög-római irodalomtörténetében ezt olvashatjuk:

Cebes (sz. Thebében) Socrates tanítványa és komoly erkölcsanító volt. Három példabeszédéből a Festmény (Πινάξ) című létez fenn, mely az életet s különféle emberi küzdelmeket képjelzetes előadással tárgyalja és ezen erkölcsi tételt: a boldogság egyedül az érenyirtokának tudalmából ered – érzéki képekben állítja szemlélet elébe.³³

1818-ban a *Tudományos Gyűjtemény*ben jelent meg Ungvárnémeti Tóth László cikke *A Költőnek remekpéldáiról*, amelyben Pindarosz művészetéről értekezik, és ebben a következőket írja: „Úgy látszik, hogy azon Genius, melly az embert keresztül viszi a' Cebes Tábláján, ha nem három különböző személy is valóban, bizonyosan három személyt játszik az ember életében.”³⁴ Bár nem a *Tabula Ceбетis*ről szól a cikk, ez a mondat arra utal, hogy a szerző ismerte a művet, s jelzi, hogy tudományos életnek, a kor klasszika-filológiai kutatásának biztosan része volt a *Tabula Ceбетis* is. A Magyar Lexikon szócikke is nagyon érdekes, mivel kételyt ébreszt a thébai Kebész szerzőségével kapcsolatban: „Tévesen tulajdonítják neki a későbbi eklektikus stoicizmus idejéből való Πινάξ című művet, mely az emberi életnek leírását és a léleknek a testtel való egyesülése előtti állapotát allegorikus alakban tünteti fel: különben igen olvasott tankönyv volt.”³⁵

29 A versben a megszólított festő (Zeuxis) *Fortuna* és *Virtus* szövetségét szeretné lefesteni, amit SZERDAHELY messzemenőkéig ellenez. Szerinte a *Tabula* a megfelelő példa arra, hogyan kell a *Fortunát* jól ábrázolni: „*Pingere Fortunam si vis, pictura Ceбетis // adsit; in hac Virtus non habet ulla locum*”, SZERDAHELY, *Silva Parnassi...*, 125–126.

30 A szövegegyezéshez lásd: WOLF, *Epicteti Enchiridion...*, 93.

31 MOLNÁR János, „Némelly nevezetes Emberekről IV-dik Betű-rend”, *Magyar Könyv-ház* 10 (1798), 1–184, 47.

32 ERTSEY Dániel, *Philosophia története* (Debrecen: 1825), 66.

33 SZVORÉNYI József, *Az o-classica literatura vagy görög és római remek-irodalom történelmének főbb pontjai* (Eger: Érseki Főtanoda, 1851), 124.

34 [UNGVÁRNÉMETI] TÓTH László, „A' Költőnek remekpéldáiról, különösen Pindarról, 's Pindarnak Versmértékéről [benne Óda Herminéhez (A' Pythiai Tizedik Hymnus mértékein)]”, *Tudományos Gyűjtemény* 2, 6. sz. (1818), 54–89, 62.

35 *Magyar Lexikon: Az egyetemes ismeretek encyklopaediája, X. kötet, Julianus-Könyvnyomtatás* (Budapest: Wilckens és Waidl Kiadóhivatala, 1882), 175.

Ahogy már említettem, Magyarországon a *Tabula Cebetis* nemcsak az általunk kutatótt művet jelentette, hanem az egyjegyű számok szorzótábláját is, amelynek a hagyomány szerint Püthagorasz és a thébai Kebész voltak a feltalálói. Pádúai Julius Caesar 1684-es brassói kereskedelmi számtana³⁶ már így említi a szorzótáblát, de más oktatási segédkönyvekben³⁷ is *Tabula Cebetis* néven említik a szorzótáblát.

Összességében a következőket mondhatjuk el a *Tabula Cebetis* magyarországi utóéletéről. Egészen a 19. század végéig részét képezi a filozófiai és nevelési³⁸ tárgyú közbeszédnek, ahogy azt a fentebb említett szerzők és művek tanúsítják, a 20. századra viszont mintha elfelejtődött volna, és még említések szintjén sem találjuk a klasszika-filológiai kutatásokban.³⁹ Jelen dolgozatomban csak a helyzet felvázolására törekedtem, hiszen a mű magyarországi utóélete további kutatásokat kíván.

36 JULIUS CAESAR PATAVINUS, *Practica arithmetica. az az: számvető tábla. Melyben minden féle Adasrol és vételről akar minémű kereskedésben is bizonyos számoknak summáját készen és könnyen fel-találhatni. Pádúai Julius Caesar által irattatott. – Ein Neue Erfindung einer allgemeinen Arithmetischen Practick Julii Caesaris von Padua. Welche an allen Orten Kauffen Verkauffen und Verhandeln allerley Kauffmanns wahren so wol in grossen als kleinen in allerhand Müntz auch die kleine Müntzen in grosse und die grosse in kleine zu verwandeln dienstlich ist. Jetzo auffs neue mit fleisz corrigirt und gebessert* (Brassó, 1684).

37 „Ezt pedig meg-tanúlhatja a' Gyermekek-is a' Sokszorozó Táblából, mellyet (nem tudom mi okon) *Tabula Cebetis*nek vagy *Tabula Pythagoricának*-is hívnak”, MARÓTHI György, *Arithmetica vagy számvetésnek mestersége* (Debrecen: Margitai János, 1743), 51. Vö. „Ezen számtáblának feltalálójául Pythagorást és Cebest régi görög bölcseket tartják: honnét az ő nevökről Pythagorás' vagy Cébes' táblájának is neveztetik (tabula Cebetis, tabula Pythagorica)”, EDVI ILLÉS Pál, *Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a legszükségesebb tudományok öszvesége* (Buda: M. Kir. Egyetem, 1837), 219.

38 Különösen a jezsuitáknál volt jelentős a *Tabula Cebetis* ismerete. A *Tabula* jezsuita oktatásban való szerepének pontosítása további kutatást igényel.

39 Hiába keressük például a *Tabula Cebetis* a görög irodalomtörténet összefoglaló, magyar nyelvű munkáiban.